

OSMANLI HANEDAN'INDA MEVLEVİLİK MEVLEVİHANELER VE HER MEVLEVİ'NİN BİLMESİ GEREKEN İKİ DUA

İbni Hz. Mevlâna :
Celâleddin M. Bâkir Çelebi

Muhterem Hanımefendiler, Beyefendiler,

Bir Mevlevî Tekkesinde doğup, Hz. Mevlâna kültür potasında sürekli kaynarak, hayatta kalan tek insan olduğumu zannediyorum. Öte yandan, Hz. Mevlâna'nın torunu olmamın ve O'nun kanını taşımamın bana yüklediği, şeref dolu ma'nevi mirası, almış sekiz senedir, O'na layık olabileme gayreti içerisinde taşımaya çalışıyorum. Bunu yaparken de Devletimin kanunlarına uyma titizliğinin ve ma'nevi mes'uliyetimin ağırlığının idrâki içerisindeyim. Bu konudaki aşırı titizliğim dolayısıyla, belki de bazı kişileri istemiyerek kırmış olabilirim, huzurunuzda onlardan özür dilerim. Beni afvetsinler. Bilsinler ki özüm sevgi doludur. Herkesi sevdim ve son nefesime kadar da bütün insanları sevmeye devam edeceğim...

Muhterem dinleyenlerim,

Osmanlılar zamanında Mevlevîhaneler konusuna gelince Kongreye iştirak edenlerin bazıları sunacakları bildirilerle Mevlevîhanelerin arkeolojik bakiyelerini, fotoğraflarla, slaytlarla mükemmel bir şekilde takdim edecekler. Bazıları da geçmişte yazılmış, gerçek veya hayal mahsûlü olan bazı eserlerde buldukları değerli bilgileri arz edeceklerdir. Ne olursa olsun, Konya Selçuk Üniversitesinin tarihimizi aydınlatan, bu teşebbüsünü takdir etmemek mümkün değildir.

Muhterem dinleyenlerim,

Bendeniz bu konuyu, kısaca Hz. Mevlâna öncesi tarihlerden başlayarak, kronolojik gelişmeleri ile, sizlere arz etmeyi tercih ettim.

Hz. Mevlâna Divânı Kebîr'in müteaddid yerlerinde, aslının Türk olduğunu söylüyor (Konya Valiliği, İl Kültür Md. 764 geliş yıldönümü) ve "Ben peygamber soyundanım" (D.K. Cilt 5/S440) diyor. Nitekim Büyük Annesi, Hz. Hüseyin'in evlâdı İmam Muhammed Takîy ahfâdından, Şemsül Eimme Sehli Serahsî'nin kızı Firdevs Hatundur. (Bak : Kültür Bakanlığı, Şark İslâm Eserleri, Mevlâna C.)

Hz. Mevlâna hayattayken Sipahsalar tarafından yazılan, daha sonra Eflâki Dede tarafından "Âriflerin Menkibeleri" adlı tarihi eserlerdeki açıklamalara göre, Hz. Mevlâna'nın Büyük Babası, Ahmed-i Hatibi oğlu Hüseyin-i Hatibi'dir. Onun oğlu Bahaeddin'in annesi Harzemşahlar Hanedanındandır. Baba Hüseyin - il Hatibi vefat ettiğinde, annesi, iki yaşındaki oğlunu, elinden tutarak, babasının kütüphanesine götürmüştü: "Beni babana bu eserler yüzünden verdiler. Baban bu eserleri okumuş, dünya ve ma'na ilimlerini öğrenmiş, İslâm âlemindeki müstesna yerini almıştır" diyerek oğlu Bahaeddin Veled'in daha sonra İslâm Âlimlerince, "Sultan-ül Ulemâ" diye anılmasına sebep olan ilk kıvılcımı çakmıştır. Böylece bu büyük Sultan - Efendi, daha sonra İslâm âlemini ve bütün dünyayı aydınlatacak olan Türk - İslâm ilim ve san'at kültür meşalesini yakmıştır.

Bu potada yetişip de olgunlaşmış sayısız kişilerin başında, Horasan Erlerini anmak gerek. Bunlar daha sonra asırlarca hüküm sürecek olan Osmanlı İmparatorluğunun temel direklerini teşkil etmişlerdir.

Sayıları bilinmeyen, bir çoğunun mezar yeri dahi belli olmayan, hizmet için, imanla dünyaya yayılmış olan bu Horasan Erlerinden altısının mezarı, Konya'da Hz.

Mevlâna Türbesi'nde ziyarete açıktır. Meram'da ufak bir mescitte Türbesi bulunan Hz. Mevlâna'nın lalası olarak bilinen Cemal Ali Dede, yine Meram'da camisi bulunan Tavus Dede ve Hz. Mevlâna'nın ahıcısı Ateşbazı Veli de Horasan Erlerindedir. Belki de Tunuslular "Biz müslüman olmamızı, Türklere borçluyuz" dedirten, bu Horasan Erleri'nden bir tanesinin adını taşıyan bir câmiyi Tunus'da ziyaret ettim.

İlim ve san'at saçarak Anadolu'ya gelen Mevlâna Ailesi, Selçuklular tarafından sevgiyle saygıyla karşılanmış, hürmetle muamele görmüştür. Kültür faaliyetlerini devam ettirmiş, tarihe göre de Konya'yı Hun yağmasından korumuştur. Selçuklularla ilgili daha fazla bilgi, Kültür Bakanlığınca yayımlanan, Eflâki Dede'nin "Ariflerin Menkibeleri" eserinde bulunabilir.

Bir efsaneye göreyse, Gıyaseddin Keykubat'la yapılan bir toplantıda, camı sıkılan Hz. Mevlâna, yanına Sultan Veled'i alarak meclisi terketmiş. Yolda giderken Osman Bey'e rastlamış, gelip elini öpen Osman Bey'i de yanına alarak, İplikçi Medresesi'ne gitmişler. Sultan Veled'e, Osman bey için 18 Fatîha okumasını söylemiş. Fatîha'ları okuyan Sultan Veled, babasından 18 Fatîha'da kendisinin okumasını rica eder... Okunan ilk 18 Fatîha'ya 18 daha ilave edilince 36 eder. Böylece Osmanlı Hanedanının 36 padişahla son bulacağı manen tesbit edilmiş olur.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Mevlevîhanelerin çoğalmasında büyük etkisi olan hadise, Osmanlıların Devlet olma isteğine, Hz. Mevlâna Ailesinin sahip çıkması, onları maddeten ve ma'nen desteklemesidir. Şöyle ki 1378'de Germeyan Beyi Süleyman - Şah, ana tarafından Hz. Mevlâna'nın torunlarından olan Kızı Devlet Hatun'u Sultan Murad'ın oğlu Şehzade Yıldırım Bâyezid'e verir. Gelinin cehizi olarak da Kütahya, Favaşanlı, Emet (Eğrigöz), Simav ve çevresini Osmanlılar'a bırakır. Böylece Osmanlılar'ın Rumeli fütühâtı için şiddete ihtiyacı duyduğu Türk nüfusu böylece temin edilmiş oluyordu. Bugün Bursa'da Yeşil Türbe altında, küçük bir bahçe içinde, Osmanlıların devlet olma hevesinin gerçekleşmesinde adıyla, çehiziyle katkısı olan, Osmanlı Hanedanına Çelebi Mehmedî doğurarak, ecdadının adını vermiş olan, Devlet Hatun'un bu Yüce Sultan'ın Türbesi, bir çadır kubbe altında, asırlardır nöbetini sürdürmektedir.

Böylece kan bağıyla "ünas" Çelebi olan, Osmanlıların bazıları, Konya Çelebi'si tarafından, Padişah olacak Sultan'a, kılıç kuşatarak, efkârı umumi'ye belli etmeden Osmanlı Saltanatını aile içinde gizlice muhafaza etmişlerdir. Bir kaç istisnası hariç, Osmanlı Padişahları, daima Hz. Mevlâna ve Ailesine sevgi ve hürmet göstermişlerdir. Biraktığı eserleri muhafaza etmişler, çoğaltılmasına yardımcı olmuşlardır.

Meselâ Fatih Sultan Mehmed'in babası Sultan Murad Hüdvendigâr, Mesnevî Şerifi, Mesnevî'yi Muradiye adıyla tercüme ettirmiştir.

- Yavuz Sultan Selim İslâm Halifeliğini, Araplardan alarak Osmanlılara intikâlini temin etmek için, Mısır Seferine çıkarken, Hz. Mevlâna Türbesini ziyaret edip, adak adar. Hayalleri gerçekleşince, Konya'da Türbe'yi tamir ettirip, yanına kendi adını taşıyan Selimiye Cami-i Şerifini yaptırır...

- Sultan Süleyman yaptırdığı inşaat ve tamirattan başka, Hz. Mevlâna'nın Sandukay-ı Şerifi'ni mermerden yaptırarak Onun üzerindeki eski Selçuk işi tahta oymalı Sandukayı, Sultan-ül Ulemâ'nın kabrinin üstüne naklettirir.

- Sultan İkinci Mahmut ve oğlu Sultan Abdülmecid'in, gerçekleştirmeye çalıştıkları Osmanlı yenilik imaretinde, Galatasaray Tıbbiyesini, Lise'ye çevirirken inanç ve ideallerine uygun gördükleri Mevlevî Tekkelerindeki Mesnevi öğretim sistemini de yaygınlaştırmışlar. İslâmiyetin Hz. Mevlâna eserlerine yansıyan hoş görüşünü, eğitimde gerçekleştirmeye çalıştıkları reformlara kalma gayretinde bulunmuşlardır. Bu meyanda İstanbul'da, Darülmünevi (Mesnevi Evi) adı altında iki yer açtırlar.

İnci Darülmecidi Küçükmustafapaşa da olup, bir müddet sonra, Mesnevihanı Hoca Hüsameddin Efendi tarafından Eyyübsultan'a taşınır. Diğeri ise Çarşamba'da Murad Molla Dergâhındadır. Burada ilk icâzetler (diplomalar) verilirken, Sultan Abdülhamed bizzat Darülmecidi'ye gelerek, mezun olan gençlere, teşvik mahiyetinde, hediyeler verir. Böylece Osmanlı'nın konuya verdiği ehemmiyeti görmekteyiz.

Osmanlı Hanedanının asırlarca hüküm sürmesinin sırrı, Saltanatları boyunca bu nevi kültür müesseselerini Asya'dan, Avrupa'ya, Afrika'ya kadar fethettikleri bütün memleketler de kurmalarıdır... Bu sistemin daha sonra müstemlekeci devletler tarafından da taklid edilmiş olduğunu görmekteyiz...

- Sultan İnci Bâyezid Galata (Kuledibi) Mevlevîhanesini inşa ettirmiştir...

- Sultan 3ncü Selim, 1789'da saltanat makamına cülûs eder - etmez, Hz. Mevlâna'ya olan sevgisinin meyvesi olarak makamının mücidi ve bestekârı olduğu mevlevî Ayini Şerifini zamanın Galata Mevlevîhanesi Şeyhi Galip Dede Efendi'ye, tevâzu ile arz eder...

- Sultan Abdülhamid, bugün elimizdeki en eski nüsha olan, Divân-ı Kebîr'in 1327 tarihli bir el yazmasını, mükemmel bir şekilde tamir ettirerek Afyon mevlevîhanesi'ne hediye eder. bu eser halen Afyon Kütüphanesi'ndedir...

- Sultan Reşat Yenikapı Mevlevîhanesi'ne imaretler yaptırarak, tamir ettirir...

- Bunlara ilâveten Osmanlı Padişahlarının bazı vergilerinin (öşürlerinin) tahsilini, Konya Çelebileri'ne bıraktıkları görülür. Konya'da açlık olduğunda, Çelebi Efendi'nin, Dergâh'ın ambarlarını açtırıp, buğday ve arpayı onlara dağıttığını tarihte görmekteyiz...

Osmanlı Devrindeki hizmetleri, yalnız yukarıda saydıklarımızla sınırlı saymak da vefâsızlık olur. Şunu da itiraf etmeliyim ki bu hizmetler Cumhuriyet devrinde de devam etmiştir ve bu yüce millet var oldukça sonsuza kadar devam edecektir.

Hz. Mevlâna'nın vuslâtlarında yani ölümünde cenazesine muhtelif din ve inanç'tan pek çok insan iştirak etmiş olup Hz. Mevlâna'yı kendilerine mal etmeye çalışmışlardır. O'nu herkesin kendine mal etmeye çalışması asırlardır süregelen bir gerçektir. Hayattayken insanlar arasındaki din, inanç, mezhep, ırk, millet, sınıf farkını hiç gözetmemiş, hareketleriyle sözleriyle insanların birliğini beraberliğini son nefesine kadar sarfetmiş, eserleriyle hâlâ da savunmakta olan, Hz. Mevlânâ'nın etrafında daima türlü-türlü insan bulunmuştur :

- Hz. Mevlâna'nın cenazesine iştirak etmesine karşı çıkanlara, bir Musevî "Ben Musa'mı O'nda tanıdım" der Bir ısevi papaz ise "Ben de İsa'mı; Hz. Mevlâna ekmek gibidir, aç insanları O'ndan nasıl mahrum edersiniz" der. Günümüzde de hâlâ böyle düşünen insanlar olduğunu biliyorum.

- Hz. Mevlâna'nın derslerini devamlı büyük bir dikkat ve zevkle dinleyip takip eden yaşlı bir Ermeni'ye, "Niye müslüman olmuyorsun" diye soran arkadaşına, Ermeni derin bir of çekerek : "Daha önce 50 sene İsa'ya hizmet ettim, O'ndan utanmasam derhal müslüman olurum" diye cevap verir...

- Ahitürkoğlu diye anılan Hüsamettin Çelebi'nin, Selçuklu Devleti'nde bir vazife alması için, Arapça imtihan olması gerekir. Hüsameddin Çelebi'nin Kürt olduğunu, Dedesi Urumyeli Şeyhin : "Kürt yattım, Arap kalktım" cümlesini tekrar etmesinden anlıyoruz. O Hüsameddin Çelebi ki, Hz. Mevlâna'dan Mesnevî'yi Şerif'in yazılmasını istemiş, kabulü üzerine, senelerce katipliğini yapmıştır. Hz. Mevlâna'dan sonra, Sultan Veled'in de ısrarıyla, ölünceye kadar on sene müddetle, Hz. Mevlâna makamını manen ve ilmen doldurmuştur. O'nu Rahmetle anarken, bugün elimizde bulunan Mesnevi-i Şerifi onun gayret ve hizmetine borçlu olduğumuzu unutmayalım.

Muhterem dinleyenlerim,

Bir Mevlevî tekkesine intisab eden ve Matbah-ı Şerifte, binbir gün nefis terbiyesi görecek olan herkes kendine fark ettirilmeden, psikolojik bir tetkike almır, istidâdı, meyli tesbit edilir, istidâdının olduğu konuya yönlendirilir. Böylece cemiyete ve insanlara faydalı bir eleman olması sağlanırdı.

Tarih boyunca, Mevlevî Tekkeleri birer kültür, ilfım ve san'at merkezi olmuşlardır.

Mevlevî Tekkelerinde ilk mektep, orta, lise ve yüksek öğretim gibi, eğitimin bütün basamakları mevcuttu.

Her hücrede bir Dede'nin idâresinde olmak üzere, muhtelif dersler verilirdi. bazı hücrelerde Kur'ân-ı Kerfım sûreleri, Hadis'ler, Hz. Mevlâna'nın eserleri şerh edilir, ezberlenirdi. Bazılarında ise en geniş ma'nâsiyle muhtelif san'at kolları, musikî, din ve dil dersleri öğretilirdi.

Hüsameddin Çelebi'nin Ahî olması, tabii olarak Mevlevî Tekkelerini, Ahîlerin, öğretimine, eğitimine, önem veren ve onları san'atkâr olarak yetiştiren birer merkez hâline getirmiştir.

Günümüzde ise, tarihin sayfalarına gömülen bu müesseselerin yerini, manevi ruhtan mahrum, farklı ve muhtelif öğretim ve eğitim veren müesseseler almıştır.

Muhterem Hanımefendiler, Beyefendiler,

Hz. Mevlâna : "İnsanlara imân gibi aman vermeğe gelmişiz biz" buyuruyor. O, Allah (c.c.) tarafından, insanları birbirini sevmeye, birliğe - beraberliğe dâvet etmekle vazifelendirilmiştir. Netekim Matbâh-ı Şerifte çile'ye soyunsun veya soyunmasın.Mevlevîliğe intisab etmek isteyen her insanın namaz dualarını bilmesi şarttır. Başı tekbirlenirken, başına Mevlevî külahını (Fahr-ı Mevlâna'yı) giyerken de, giydiren kişiyle, aşağıdaki duaları tekrarlar, sonra da ezberler :

- Sure-i YUSUF 12/A : 108. Hz. Yusuf'a (A.S.) Allah'ın (C.C.) emri :

"Bismillâhirrahmânirrahıym : Kul hâzihi sebiyliyy ed'û illallahi alâ basıyrâtin ene ve mennittebe'aniy, ve sübhânallahi vemâ ene minelmüşrikiyn."

Onlara de ki : İşte benim yolum, ben de, basiret üzere Allah'a dâvet ediyorum, bana tâbi olanlar da basiret ile dâvet ederler. Allah her şeyden tamamiyle münezzehtir, ben şerik koşanlardan değilim.

- Sure'yi FETİH 48/A : 10. Peygamber Efendimizin (A.S.), Medine'den Mekke'ye döndüğünde inen Ayet-i Kerfıme (Biy'at Ayeti)

"Bismilâhirrahmânirrahıym :: İnnelleziyne yübâyi'üneke innema yübâyi'ünallah, yedüllahi fevka eydiyhim, femen nekese feinnemâ yenküsu alâ nefsih, ve men evfâ bimaâ âhede aleyhullahe feseyü'tiyhi ecren azıymâ."

Sana biy'at edenler, onlar hakikatte Allah'a biy'at ederler. Allah'ın eli onların ellerinin üstündedir. Kim ki ahidini bozar çayarsa, ancak kendi zararına bozmuş olur. Her kim Allah'a ettiği ahdi yerine getirirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.

Kuran-ı Kerfım ebedifdir, her zaman aydınlatan ve aydınlatacak olan ilâhi bir Nur kaynağıdır. Hz. Mevlâna Kur'an-ın bendesi, Peygamberin ayağının tozudur. Hz. Mevlâna'nın "Gel" çağrısına uyarak kendisine, yoluna gelenleri, yukarıdaki iki ayetle aydınlattığını görüyoruz. O'na gelenler, basiretle Allah (C.C.) yoluna gelirler, Resulullah'a biy'at ederler...

TÜRKİYE TARİHİNDE MERKEZİ İKTİDAR VE MEVLEVİLER (XIII-XVIII. YÜZYILLAR) MESELESİNE KISA BİR BAKIŞ

Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK

Merhum Fuad Köprülü ile başlayıp merhum Abdülbaki Gölpınarlı ile çok verimli bir şekilde devam eden ve yerli yabancı bilim adamları ve araştırmacıların katkılarıyla bugüne erişen Türk sūfiliği ve kurumları tarihi araştırmalarının, monografik temelde oldukça ileri bir safhaya geldiğine şüphe yoktur. Bununla beraber bu alanın, günümüz itibarıyla artık çoktan bir *tarikatar tarihi* yahut *şeyh biyografileri* kılığında çıkararak problematikçi (sorunsalıcı) ve sentetik bir nitelik kazanmış olması gerekirken, doğrusu bunu söyleyebilmek zordur. Türk tasavvuf ve sūfîlik tarihi araştırmacılığı, henüz bu alanı problematik bakış açısıyla inceleme eğilimini pek benimsemiş görünmüyor.

Başlangıcından günümüze kadar Türk sūfiliğinin, çeşitli mektepleriyle birlikte *teorik ve doktrinal cephesini, teşkilat ve kurumlaşmasını, sosyo-ekonomik yapılanmasını, merkezi iktidar çevreleriyle ilişkilerini ve nihayet bütün cepheleriyle (mimari, mûsiki, edebiyat, hat, ikonografi vs.) kültürel yapısını* sistemli bir biçimde inşa etmeye yarayacak monografilerin çoktandır yeterli sayıya ulaşması gerekirdi. Türk sūfiliği tarihinin artık bu bütüncü çerçevede ele alınması şart olmuştur. Belirtilen bu konulardan yeterince dikkat çekmemiş çok önemli birisi de, *merkezi iktidar ve sūfî çevreler meselesidir*.

Aslında, Türkiye tarihinde *merkezi iktidar ve sūfî çevreler meselesi*, Fuad Köprülü'nün muhtelif makalelerinde ve özellikle de "*Anadolu'da İslâmiyet*" isimli klasik makalesinde (1) yer yer ele alınan önemli konulardan biridir. Onu Osmanlı dönemi de dahil olmak üzere muhtelif eserleriyle A. Gölpınarlı (2), "*Kolonizatör Türk Dervişleri*" isimli ünlü makalesiyle Ömer Lûtfi Barkan (3), Suraiya Faroqhi (4), ve son zamanlarda kısmen Nejat Göyünç (5) ile Halil İnalçık takip etmişlerdir (6). Bu bilim adamları, konuya çok değerli bakış açıları getirmişler ve önemli katkılarda bulunmuşlardır. İşte biz de burada, Türk tarihinde *merkezi iktidar - sūfî çevre ilişkileri*, başka bir deyimle, *siyaset ve sūfîlik* problematiği çerçevesinde, bunun çok küçük bir parçasını teşkil eden *Türkiye tarihinde merkezi yönetim ve Mevleviler meselesini* gündeme getirmek istiyoruz.

Herhalde konuya şöyle bir soru sorarak girmek, olayı bizdeki muhafazakâr yaklaşımın dışına çıkararak daha gerçekçi ve belirgin çizgilerle teşhis etmemize yardımcı ola-

- (1) Bk. Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Anadolu'da İslâmiyet" (DEFM). 4-6 (1338-1341), muhtelif sayfalar.
- (2) Msl. bk., *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1953, özellikle ss. 151-181; aynı yazar, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1959, ss. 218-224.
- (3) Ö. Lûtfi Barkan, "Kolonizatör Türk dervişleri", *VD*, II (1942), giriş kısmı.
- (4) Suraiya Faroqhi, "XVI.-XVIII. yüzyıllarda Orta Anadolu'da şeyh aileleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, (8-10 Haziran 1973), Hacettepe Üniversitesi, Ed. Osman Okyar, Ankara 1975, ss. 197-226.
- (5) Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Mevleviler", *Belleken*, 213 (Ağustos 1991), ss. 351-358.
- (6) Prof. İnalçık son zamanlarda özellikle Osmanlı Devleti'nin erken dönemi ile ilgili çalışmalarında Osmanlı sūfî çevrelerinin merkezi yönetimle olan ilişkilerine önem vermektedir. Bu konuyu müstakil olarak, fakat daha çok tasvirî bir biçimde ele alan tek araştırma, İrfan Gündüz tarafından *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri* (İstanbul 1984) adıyla yayınlanan eserdir. Fakat burada konu bir problematik olarak değil, başlangıçtan XIX. yüzyıl sonlarına kadar kronolojik bir tasvir çerçevesinde işlenmeye çalışılmıştır.

caktır: *Merkezi iktidarları sūfi çevrelere, sūfi çevrelere merkezi iktidarlara yaklaştıran sebepler neler olabilir? Bu yakınlıktan tarafların beklentileri nelerdir? Kurulan ilişkiler nasıl bir doğrultuda gelişmekte ve nasıl bir politika ile yönlendirilmektedir?*

Aslına bakılırsa, bu konuya, genelde *Türk tarihinde merkezi yönetim-sūfi çevre ilişkileri* meselesi çerçevesinde yaklaşmanın, metot açısından doğru olacağı kanaatindeyiz. Çünkü Türkiye tarihinde merkezi yönetimin *Mevleviler*'le ilişkileri, esas olarak diğer sūfi çevrelere karşı takip edilen ana siyasetin bir parçası olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla önce bu ana siyasetin nasıl bir süreç içinde şekillendiğini, hangi tarihsel şartların ürünü olduğunu belirlemek gerekir. Bu işe başlı başına bir monografi oluşturacak kadar geniş ve buna değer bir konu olmakla beraber, biz bundan ancak çok genel çizgilerle bahsetmek zorundayız.

Türk tarihinde siyasi iktidarların sūfi çevrelerle temas ve ilişkileri hakkında bilebildiklerimiz, esas olarak Büyük Selçuklular döneminden daha eskilere gitmemektedir. Bu devre ait bile tafsilatlı bilgilere sahip değilsek de, Büyük Selçuklular'ın daha Tuğrul Bey zamanından itibaren hâkimiyet alanlarındaki güç ve nüfuz sahibi ünlü sūfilerle çok yakın temaslara kurduklarını, meselâ bizzat Tuğrul Bey'in, XI. yüzyılın ünlü İranlı Kalanderi şeyhi ve şâiri Baba Tahir-i Uryân-ı Hemedâni ile ilgilendiğini, onun desteğini kazanmaya çalıştığını biliyoruz (7). Şunu hemen belirtelim ki, bu yakınlığa bazan sanıldığı gibi, yalnızca bir dindarlık ve sempati doğrultusunda başlamamıştır. Esas olarak bu gibi ilişkilerde, bir *siyâsi meşrûiyet arama* faktörü her zaman dikkati çeker. Fakat bunun yanında sultanların ve diğer yönetim çevrelerinin şahsi ilgi ve bağılıklarını da büsbütün ihmal etmemek gerekir.

Kaynaklarımız, Anadolu Selçuklu yönetiminin de, XIII. yüzyılın başlarındaki Moğol istilâsı sebebiyle vukû bulan göçlerin Anadolu topraklarına taşıdığı sūfi çevrelerle çok yakından ilgilendiğini, onlara vakıf araziler tahsis ederek geniş mâli imtiyazlar tanıdığını gösteriyor (8). Anadolu Selçuklu yönetimi böyle bir politika gütmekle hiç şüphesiz bir yandan şehir ve kasabalarda İslâm kültürünün sağlam bir şekilde yerleşmesini ve renkli bir kültür hayatının oluşmasını, bazı ıssız bölgelerin iskânını sağlarken, öte yandan da hem bu sūfi çevreleri kontrol imkânına sahip oluyor, hem de onlar vasıtasıyla halk üzerindeki hakimiyet hakkına bir nevi dini temel kazandırıyor.

Böylece Selçuklular devrinde değişik memleketlerden zamanın Türkiye'sine taşınan farklı tasavvufi eğilim ve mektepler, burada birlikte yaşamaya başlamışlar, yeni tasavvufi sentezlerin oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Üzülerek söyleyelim ki, Osmanlı sūfililiğinin de alt yapısını teşkil eden Anadolu Selçuklu dönemindeki bu çok önemli tasavvufi akım ve mekteplerin, tarikatların, bunların temsilcilerinin sistemli ve tahlili bir tarihi, henüz yazılmıŝ değildir. Bu yapılmadığı için de, Osmanlı sūfililiği tarihinin bugün, belli bir kaç tarikatın tasviri tarihçesi ile, bazı şeyhlerin biyografilerinden henüz öteye geçemediğini söylemeliyiz.

İşte Anadolu Selçukluları zamanında oluşan sentezlerden biri de, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin tasavvufi anlayışından yola çıkarak oğlu Sultan Veled'in gayretleriyle tarihteki yerini alan, ancak asıl hüviyetini ve gücünü Osmanlı döneminde kazanarak bu imparatorluğun en önemli bir kaç tarikatından biri, haline gelen *Mevlevilik*'tir. Bugün bu tarikat ve tarihi hakkında bildiklerimizin büyük çoğunluğunu -tıpkı yirmi beşinci vefat yıldönümünde şaşkıncı bir pişkinlikle hatırlamaktan kaçındığımız merhum Fuat Köprülü gibi, onuncu vefat yıldönümünde küçücük bir anma toplantısıyla dahi olsun şükran borcumuzu ödemeye yanaşmadığımız - büyük âlim merhum Abdülbaki Gölpınarlı'ya borçluyuz.

(7) Msl. bk. er-Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr*, çev. Ahmed Ateş, Ankara 1957, I, 97.

(8) Bu konuda msl. bk., A. Yaşar Ocak - Suraiya Faroqhi, "Zâviye", *IA*. Burada konu ile ilgili belli başlı kaynaklar da gösterilmiştir.

Mevleviliğin tarihini yazabilmek, vaktiyle merhum Gölpinarlı'nın da vurguladığı gibi bugün için kolay bir iş değildir. Bu konuda yaklaşım olarak önce, Mevlânâ ile *Mevleviliği* ayrı ayrı değerlendirmek gerektiğini kabul etmelidir. Böyle olunca, kuruluşundan itibaren, yani aşağı yukarı XIV. yüzyılım başlayarak tarikat içinde meydana getirilen muhtelif nitelikteki metinlerin ortaya konulması, arkasından da, konumuz açısından birinci dereceden önemi hâiz olan, Osmanlı merkezi yönetimi ile başta Konya dergâhı olmak üzere, önemli *Mevlevi* tekkelerinin yazışmalarını da ihtiva eden diğer arşiv belgelerinin biraraya toplanması gerekir. Bu belgelerin bulunduğu iki önemli arşiv vardır ki, bilindiği gibi, birisi İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi, diğeri de Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi'dir. Bunlardan ikincisinin muhtevâsı, vaktiyle merhum Gölpinarlı tarafından geniş ölçüde tanıtılmıştır (9).

Mevleviliğin fiilen kurucusu olmamakla beraber, ona fikir ve isim babalığı yapan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin, başta sultanın bizzat kendisi olmak üzere zamanın Selçuklu yöneticileriyle çok yakın münasebetleri bulunduğu, hatta bunların bizzat ona mürid oldukları gayet iyi bilinir. Anadolu'ya dışardan henüz gelmiş, sağlamca yerleşmek isteyen ve kendine taraftarlar bulmak zorunda olan bir şeyhin, kendine en büyük desteği zamanın siyâsi iktidarında aranması, onu arkasına almak istemesi kadar tabii bir şey olamazdı. Dolayısıyla bu iki ilişki, daha Mevlânâ'nın babası zamanında başladı. Özellikle Mevlânâ'nın, devrin ileri gelen yöneticilerine yazdığı mektuplarla, Ahmed Eflâki'nin *Menâkubu'l-Arifin*'i onun Selçuklu otoriteleriyle olan ilişkisini, bize oldukça canlı bir şekilde naklederler (10). Mevlânâ'nın, Moğollar fiilen Anadolu'ya hâkim olduktan sonra da, Moğol otoriteleriyle geliştirdiği münasebetlerini yine oldukça iyi biliyoruz (11). Tıpkı Anadolu Selçuklu sultanları ve diğer yönetici çevreleri gibi, Moğol yüksek idarecileri de, bu büyük sûfinin gerek bürokrasi, gerekse esnaf ve her kesimden halk tabakaları arasında ne ölçüde etkin ve yaygın bir nüfuza sahip bulunduğunu biliyor ve ona göre davranıyorlardı. Bu ilişkiden bizce başta Konya olmak üzere Anadolu halkı kârlı çıkmıştır. Bu ilişkiyi Mevlânâ'nın şahsi çıkar ilişkisi olarak değerlendirmek yanlıştır.

Mevlânâ Celâleddin'in vefatından sonra da hilâfet makamına geçenlerin merkezi yönetim çevreleriyle ilişkilerini sürdürmeye âzami gayret sarfettikleri, özellikle bu çevrelerin siyasi desteğini sağlayarak tarikatın yayılması açısından bunu bilerek ve şuurlu bir şekilde sürdürdükleri dikkati çekiyor. Siyasi otoritelerle kurulan bu ilişkiler sonucu tarikata sağladıkları vakıflar, daha XIV. yüzyılım başlarından itibaren *Mevleviliğe* ilerdeki gelişmesi için gerekli güçlü bir ekonomik zemin yarattı. Moğol idaresinin zayıflamasıyla birlikte batıdaki uc mıntıklarında birer mahalli güç olarak yavaş yavaş yerlerini almaya başlayan Türkmen beylikleri yöneticilerinin, kendilerini halk nazarında meşrû bir zemine oturtabilmek için sûfi çevrelere gösterdikleri yakınlık, Mevlânâ Celâleddin'in torunlarının da dikkatini çekmekte gecikmedi. Coşkun bir mistik yapıya sahip olan Ulu Arif Çelebi'nin (öl. 1320), *Mevleviliği* bir taraftan Moğol başkenti Sultanîye'ye kadar tanıtıp yaymaya çalışırken (12), diğer yandan da dedesi zamanında pek de sıcak bakılmayan Türkmen boylarının hâkim olduğu Batı Anadolu topraklarına kadar götürmeye kesin niyetli olduğunu, *Menâkubu'l-Arifin*'den öğreniyoruz. Ulu Arif Çelebi, durmadan peşpeşe yaptığı seyahatlerle *Menteşeoğulları*, *Aydınoğulları*, *Ger-*

(9) Abdülbaki Gölpinarlı, "Konya'da Mevlânâ Dergâhının arşivi", *IÜİFM*, 17/1-4 (Ekim 1955-Temmuz 1956), ss. 156-178.

(10) Bk. Mevlânâ Celâleddin, *Mektuplar*, çev. A. Gölpinarlı, İstanbul 1963; Eflâki, *Ariflerin Menâkubeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1964-1966, 2. bs., I-II, muhtelif yer.; ayrıca bk. Bediüzzaman Furûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, çev. F. Nâfiz Uzluk, İstanbul, 1990, 2. bs. ss. 182-189.

(11) Bk. yukarıki notta zikredilen kaynaklar.

(12) Bk. Eflâki, II, 251-255; Gölpinarlı, *Mevlevilik*, ss. 69-73.

miyanoğulları ve nihayet *Eşrefoğulları* Beylikleri'nde *Mevleviliği* tanıtop yerleştirmeye muvaffak oluyordu. Onun bu seyahatlerinde, *Menteşeoğulları*'ndan Mesud Beğ, *Aydınoğulları*'ndan Şucâ'd-Din İnanç, İlyas ve Mehmed Beğler, *Germiyanoğulları*'ndan Ališiroğlu Yakub Beğ ve *Eşrefoğulları*'ndan Mehmed Beğ'le çok iyi ilişkiler kurmayı başardığı anlaşılıyor (13). Bu beğlerin huzurlarında itinalı bir şekilde düzenlediği *zikir* ve *semâ* meclisleri, büyük bir meraklı izleniyor, seyredenler üzerinde etkili oluyor ve kısa zamanda pek çok taraftarın toplanmasına yol açıyordu.

Bu sayılan beğliklerin hâkimiyet alanlarındaki ilk *Mevlevihâneler* böyle açıldı. Bunlar, adı geçen Türkmen beğlerinin tahsis ettikleri zengin vakıflarla beslendiler. Ancak burada şunu unutmamak gerekir ki, *Mevlevilik* bu devirde öyle pek fazla dikkat çekecek bir nüfuz ve güce henüz ulaşmış değildi. Ama Ulu Arif Çelebi, tarikâtın geleceğini Batı Anadolu'da yıldızları parlayan bu gazi Türkmen beylerinin siyasi desteğinde görüyor ve onu arkasına alarak bu gücü sağlamaya çalışıyordu. Buna da muvaffak oldu. Bu sebeple onun *Mevlevilik* tarihinde, hem kendi şahsiyeti, hem de bu gayretleri dolayısıyla önemli bir yeri vardır.

Bu arada Osmanlı Beğliği topraklarında ne oluyordu? İşin ilginç yanı şu ki, yukarıda isimleri sayılan bu Batı Anadolu beğliklerinin aksine, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde, yani hiç olmazsa 1400'lere kadar Osmanlı arazisinde *Mevlevi* dervişlerine rastlamıyoruz. Hatta yalnız *Mevlevi* dervişlerinin değil, hemen hemen Yıldırım Bayezid dönemine kadar, *Rum Abdalları*'nın dışında, Anadolu Selçukluları zamanında mevcudiyetini bildiğimiz diğer tarikat erbabına tesadüf edilmemesi de son derece dikkat çekicidir. Bunun sebeplerinden biri bizce, adı sayılan bu başarılı gazi Türkmen beyliklerinin yanında, o zamanlar henüz *Candarogulları*'nın gölgesinden yeni yeni kurtulmaya ve Bizans'la giriştiği gazalarla isim yapmaya başlayan küçük Osmanlı Beğliği'nin; *Mevleviler*'in ve diğer tarikat erbabının dikkatini çekecek boyutlara ulaşamamasıdır. Herhalde Ulu Arif Çelebi de onun için Osmanlı Beğliği'ne gitmemişti. İlerde dünyanın en büyük imparatorluğu olmaya namzet idiği o zamanlar kimsenin, hatta kendilerinin dahi akıllarından geçmeyen bu küçük uc beğliği arazisinin, *Mevlevi* tarikâtının entellektüel seviyesi yüksek mensupları için her halde pek cazip olmadığı muhakkak gibidir. İkinci bir sebep olarak da, Bizans'la sınırdış bir uc beğliği olması, dolayısıyla, sürekli gaza ve cihad peşinde koşan yarı göçebe Türkmen aşiretlerinin çoğunluğu teşkil ettiği bu beğliğin topraklarının, *Mevlevilik* gibi, esasen şehirli bir tarikat için uygun bir alan olmaması keyfiyeti gösterilebilir.

Buna karşılık, *Horasan Melâmetiliği*'ne dayalı olduğu için, geleneğin *Horasan Erenleri*, Yahut *Rum Abdalları* adını verdiği, *Yesevi*, *Hayderi* ve *Vefâî* dervişlerinden oluşan *Kalenderiler*'in, belli sebeplerle, tasavvufî hayatın hemen hemen tek hâkimi sıfatıyla Osmanlı topraklarının her yerinde olduklarını görüyoruz. *Mevlevi* dervişleri gibi, yüksek bir hayat standardı gözetmeyen ve çoğunluğu bekâr gençlerden meydana gelen *gezin Rum Abdalları* için önemli olan, gazâ ve cihad faktörü idi. Ayrıca Osmanlı beğleri de onlara büyük bir saygı gösteriyorlardı. Başta Şeyh Edebalı olmak üzere, Geyikli Baba, Abdal Musa, Abdal Murad, Abdal Mehmed vb. ünlü şahsiyetlere mukabil (14), kuruluş devrinde Osmanlı topraklarında, hattâ başkent Bursa da dahil olmak üzere hiç bir yerde bir *mevlevihâne*'ye rastlamadığımız gibi, hiç bir *Mevlevi* şeyhinin adını da bilmiyoruz.

(13) Eflâkî, II, 258, 269 vd.; Gölpınarlı, ss. 73-75.

(14) Bu konunun detaylı bir tartışması için bk. A. Yaşar Ocak, "Les Milieux soufis dans les territoires du beylic ottoman, (1300-1389)", *L'Emirat Ottoman (1300-1389)*, Institut for Turkish Studies, Rethymnon, Greece (baskıda). Bu Rum Abdalları hakkında son bir inceleme için bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderiler*, Ankara 1992.

(15) Bk. Göyünç, a.g.m., s. 353.

Bugün bilebildiğimiz kadarıyla Osmanlı merkezi yönetiminin, *Mevlevilik*'le ilk temasları, II. Murad dönemine (1421-1451) rastlamaktadır. Bu döneme kadar hem *Mevlevilik* artık diğer tarikatlar içinde Anadolu'da önemli bir güce ve saygınlığa erişmiş, hem de Osmanlı beğliği artık, gölgesine kaldığı öteki Türkmen beğlikleri yanında, geleceğin kendisine ait olduğu mesajını vermeğe başlamıştır.

Prof. Nejat Göyünç bir makalesinde, Yıldırım Bâyezid döneminde veziriâzamlık yapmış bulunan Çandarlı Ali Paşa'nın Serez'de yaptırdığı zâviyesinin bir mevlevihâne olabileceğini ihlas eden ifadeler kullanmakta ise de (15), Osmanlı tarihinde kesin olarak ilk defa II. Murad'ın Edirne'de *Mevleviler*'e tam teşkilatlı, epeyce büyük bir *Mevlevihâne* açtığını biliyoruz (16). Özellikle Yıldırım Bayezid döneminden itibaren, hele diğer Anadolu beğliklerinin topraklarını birer birer ele geçirdikçe, bunlar üzerinde kendi otoritesini meşrûlaştırabilmek için mevcut bütün sûfi tarikatlarına çok müsait davranan onları zengin vakıflarla besleyen, ileri gelen şeyhlerle yakın temas kurarak onların güven ve bağlılıklarını kazanmaya âzami dikkat eden Osmanlı merkezi yönetimi, böylece *Mevleviler*'i de kendi nüfuz alanına almayı başardı. Kurulan bu ilişkilerde, siyâsi amaçlar kadar olmasa bile zaman zaman sultanların ve diğer yöneticilerin şeyhlere karşı duydukları şahsi sevgi ve sempatiyi de hesaba katmak gerekir.

Bilhassa XVI. yüzyılda II. Bayezid (1481-1512) devrinden itibaren *Mevleviler*, Osmanlı sultanlarından ve diğer devlet adamlarından büyük ilgi görmeğe başladılar. Sultanın zaten sûfilığe meyyal mizacı, Mevlânâ'ya karşı büyük saygı duymasına ve dolayısıyla Konya'daki türbede epeyce tamirat ve değişiklikler yaptırmasına vesile olmuştur (17). Aynı Osmanlı sultanının, o zamanlar büyük bir güç haline gelen *Bektaşiliğe* de aynı derecede önem verdiğini, bu tarikatın organize olmasına bizzat vesile olduğu gibi, önemli tekkelerine de büyük vakıflar ve gelir kaynakları tahsis ettiğini biliyoruz. Bu, gerek II. Bayezid'in, gerekse ondan sonraki Osmanlı sultanları ve devlet adamlarının, imparatorlukta güç kazanan bu iki büyük sûfi çevreyi denge halinde tutmağa çalıştıklarını gösteriyor. Nitekim Yavuz Selim (1512-1520)'in de Mevlânâ dergâhına su getirip şadırvan yaptırdığı ve yeni vakıflarla zenginleştirdiği bilinmektedir (18). Bütün bunların Anadolu'da Safevi propagandasının en şiddetli devrini yaşadığı bir sırada olması, Osmanlı merkezi yönetiminin bu propagandaya karşı, halk üzerinde büyük nüfuz ve etki sahibi bulunan bu iki büyük tarikatı kendi yanında tutabilmenin önemini hesaplamış olabileceğini düşündürüyor. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* ve Sâkıb Dede'nin *Sefîne-i Nefise-i Mevleviyan*'ı gibi kaynaklar, Kanuni Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed ve I. Ahmed gibi Osmanlı sultanlarının da *Mevleviliği* epeyce gözettiklerini, buna mukabil Konya çelebilerinin de sultanlarla çok iyi geçindiklerini belirtirler (19).

Bununla beraber, tpkı diğer tarikat çevreleriyle olduğu gibi, Osmanlı merkezi yönetimiyle *Mevleviler*, özellikle de Konya çelebileri arasındaki ilişkiler her zaman problemsiz düz bir çizgi takip etmemiştir. Zaman zaman merkezi yönetimle çelebilerin arasının, gerek vakıf gelirleri yüzünden kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklar, gerekse, çelebilerden bazılarının merkeze karşı takındıkları tavırlar yüzünden açıldığı görülür. Bu konuda *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'nde ve Konya Mevlânâ Dergâhı Arşivi'nde muhtelif tarihlere ait pek çok belge bulunmakta olup, bunlardan Osmanlı merkezi yönetiminin *Mevleviler*'e karşı uyguladığı politikayı genel çizgileriyle belirlemek mümkün olabiliyor. Merkezi yönetimin genel bir siyaset olarak dergâhın yönetimine ve çelebilerin tâyin ve azillerine karışmamağı tercih ettiği görülmekle beraber, zaman zaman,

(16) Halil İncalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age: 1300-1600*, London 1973, s. 201.

(17) Bk. Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefise-i Mevleviyan*, Kahire 1283, I, 139-144.

(18) Bk. a.g.e., aynı yerde.

(19) A.g.e., I, 149-156.

çelebiler arasındaki post kavgaları ve vakıflarda yapılan yolsuzluklar sebebiyle bunun dışına çıkmak zounda kaldığı oluyordu. Meselâ II. Ahmed'in, hakkındaki yığınla şikâyet bulunması sebebiyle Kara Bostan Çelebi'yi makamından alıp Karaman Eyaleti beğ-lerbeğisinin tensibiyle Kıbrıs'a sürdüdüğünü, bu vesileyle dergâhın vakıflarından bazılarının iptal edildiği biliniyor (20).

Zaman zaman Konya çelebilerinin, kendilerine resmen o kadar destek olan Osmanlı merkezi yönetimine karşı tavır aldıkları da görülüyor. III. Selim gibi fiilen *Mevlevîliğe* intisap etmiş bir sultanın *Nizâm-ı Cedid* ıslâhatı karşısında tabii olarak, büyük sûfi şâir Şeyh Galib'in yaptığı gibi *Mevlevîler*'den destek görmesi gerekirken, arşiv belgelerinden, Konya'da postnişin Hacı Mehmed Çelebi'nin fiilen *Nizâm-ı Cedid* aleyhine çalıştığı anlaşılıyor. Buna rağmen merkezi yönetim, çelebiye müsamahakâr davranarak yalnızca Konya'yı terkedip bir süre Kütahya'da oturmasını istemiş, Çelebi buna aldırmayınca, azledip cezalandırmak yerine makamında bırakmıştır (21). A. Gölpınarlı III. Selim'in bu zaafını, hem Çelebi'nin nüfuzundan çekinmesine, hem de Mevlânâ sevgisine ve hürmetine yorar (22). Bu ve benzeri olaylar, bilhassa XVII. yüzyıldan sonra, merkezin zayıf ve problemlili zamanlarında Konya çelebilerinin mânevî nüfuzlarına dayanarak diledikleri gibi hareket etmeye heveslendiklerini gösteriyor. Bu dönemin, aynı zamanda Anadolu'da Osmanlı tarihinde ilk defa yerel güçler konumunu kazanan âyanların da ortaya çıkmağa başladığı bir dönem olduğunu hatırdan uzak tutmamak gerekir. Dolayısıyla Konya çelebilerinin bu tarz hareketleri, bir yandan da Osmanlı merkezi yönetiminin zaafıyla çok yakından ilgili olmak gerekir.

(20) *A.g.e.*, I, 183-192.

(21) Gölpınarlı, *Mevlevîlik* ss. 171-173.

(22) *A.g.e.*, ss. 173-174.

14 ARALIK 1993

II. OTURUM
(Saat: 13.30 - 18.30)

B A Ş K A N L A R

Prof. Dr. Klaus KREISER
Oturum Başkanı

Prof. Dr. O. Cezmi TUNCER
Raportör Başkan

- **Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ**
"Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi'ndeki Belgelerin Önemi Hakkında"
- **Prof. Dr. Erika GLASSEN**
"Trablusşam'daki Mevlevîhâne"
- **Prof. Dr. İsmail YAKIT**
"Mevlevîlikte ve Mevlevîhânelerde Ebced Hesabının Rolü"
- **Dr. Teresa BATTESTI**
"Dervişec - Conteurs d'Iran" (Dervişler - İranlı Hikâyeciler)
- **Doç. Dr. İskender PALA**
"Edebî Çehresiyle Mevlevîhâneler"
- **Doç. Dr. Hasan YÜKSEL**
"Tokat Mevlevîhânesi"
- **Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZÖNDER**
"Kütahya Mevlevîhânesi"
- **Mehmet ÇAYIRDAĞ**
"Kayseri Mevlevîhânesi"
- **Em. Alb. Şefik CAN**
"Yenikapu Mevlevîhânesi'nin Son Mesnevîhâni Tahirül - Mevlevî"
- **Av. M. Ali UZ**
"Bosna'da İsa Bey Mevlevîhânesi"
- **Yusuf İLGAR**
"Afyonkarahisar Mevlevîhânesi"

